

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК.340.13 (477)

ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ЯК СКЛАДНИК НОРМОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ

THE LEGAL EXPERTISE OF NORMATIVE LEGAL ACTS AS A PART OF THE LEGISLATIVE PROCESS.

Богачова Л.Л.,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії держави і права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті узагальнено підходи до поняття правової експертизи нормативно-правових актів; проаналізовано процедури проведення експертизи на відповідність нормативно-правових актів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини, *acquis* Європейського Союзу, зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції; запропоновано шляхи вдосконалення нормативного регулювання та інституційного забезпечення окремих видів правової експертизи.

Ключові слова: нормотворчість, нормативно-правовий акт, експертиза, Конвенція, європейська інтеграція, право Євросоюзу.

В статье обобщены подходы к понятию правовой экспертизы нормативно-правовых актов; проанализированы процедуры проведения экспертизы на предмет соответствия нормативно-правовых актов Конвенции о защите прав человека и основных свобод, практике Европейского суда по правам человека; *acquis* Европейского Союза, обязательствам Украины в сфере европейской интеграции; предложены пути усовершенствования нормативного регулирования и институционального обеспечения отдельных видов правовой экспертизы.

Ключевые слова: нормотворчество, нормативно-правовой акт, экспертиза, Конвенция, европейская интеграция, право Евросоюза.

The article discusses the concept and characters of legal expertise of normative legal acts as a part of the legislative process. The objects of legal expertise are the projects of the laws, decrees of the President, decisions of the Cabinet of Ministers, resolutions of the National Bank, orders of ministries and other central executive authorities. Normative legal acts are assessed for their compliance to the Constitution of Ukraine and other legislative acts, international treaties of Ukraine, the European Convention on Human Rights, the practice of the European Court of Human Rights, *acquis communautaire*. The implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU requires to harmonize the national legislation with the norms of EU law and to ensure the compliance of regulations to the obligations of Ukraine in European integration.

Expertize of the drafts of legal acts for their compliance to the Convention and the European Court's practice established in the Law of Ukraine "On the enforcement and application the cases of the European Court of Human Rights". The author describes the stages of such expertise and the consequences of failure to comply with established procedures.

Analyzed the powers of public authorities (the Committee on European Integration of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, the Secretariat of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government Office for European Integration) that are involved in ensuring compliance of regulations to Ukraine's international legal obligations in European integration, the European law (*acquis EU*), Council of Europe standards of democracy, rule of law and human rights.

The article propose to fix in the law "On legal expertise" equal for all subjects of rulemaking procedure for its carrying; complete the list of objects of legal examination of normative legal acts of local authorities and local governments; establish the legal responsibility for the failure of the legal expertise or neglect of its findings by developers of the project.

Key words: legislation, legal act, expertise, Convention, European integration, EU law.

Нормотворчість є однією з правових форм діяльності органів публічної влади. Метою такої діяльності є прийняття досконалих за змістом і формою нормативно-правових актів, здатних забезпечувати ефективне правове регулювання в різних сферах суспільного життя. Запобігання можливим порушенням з боку суб'єктів нормотворчого процесу сприяє правова експертиза розроблених ними нормативно-правових актів. Об'єктами правової експертизи є проекти законів України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, постанов Національного банку України, наказів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Правова експертиза передбачає перевірку проекту нормативно-правового акта на відповідність нормам Конституції України, інших нормативно-правових актів, чинних міжнародних договорів України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), практиці Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд), *acquis communautaire*. Її різновидами є гендерна, екологічна, антикорупційна експертизи. У контексті завдань, визначених Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1], особливої актуальності набуває правова експертиза законопроектів на предмет їх відповідності міжнародно-правовим зобов'язанням нашої країни у сфері європейської інтеграції.

Питання нормотворчості й експертизи нормативно-правових актів є предметом наукового інтересу як зарубіжних, так і вітчизняних науковців (С. Алексєєв, Ю. Арзамасов, С. Бобровник, Я. Берназюк, І. Биля, В. Бутенко, Я. Бурак, Т. Дідич, О. Журкіна, І. Закіров, Т. Кашаніна, А. Кудашкін, Н. Мамітова, М. Мельник, А. Нечипоренко, І. Онищук, Н. Пархоменко, А. Піголкін, С. Полєніна, П. Рабінович, Г. Рибікова, В. Риндюк, В. Семчик, В. Юрчишин та ін.). Порядок проведення правової експертизи регламентується й окремими актами національного законодавства, проте уніфікованого підходу до цієї процедури не закріплено в жодному з них. Аналіз наукових напрацювань і нормативно-правових приписів свідчить про відсутність комплексного та системного бачення правової експертизи, плуралізм у розумінні її поняття, змісту, видів, критеріїв оцінювання нормативно-правових актів, вимог до експертних висновків, відповідальності за неналежне її здійснення або ігнорування суб'єктами нормотворчості експертування своїх актів. Ураховуючи неможливість (і недоцільність) розгляду всіх проблем, які виникають під час організації кожного з видів правової експертизи, метою статті є визначення місця й ролі правової експертизи в нормотворчому процесі, дослідження інституційних і процедурних аспектів забезпечення відповідності норма-

тивно-правових актів України Конвенції та практиці Європейського суду, зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (далі – ЄС) (acquis ЄС).

Правова експертиза проектів нормативно-правових актів традиційно розглядається як складова частина нормотворчого процесу. Змістом нормотворчості є діяльність уповноважених суб'єктів із розроблення, розгляду, прийняття та офіційного оприлюднення нормативно-правових актів, яка здійснюється за визначеною процедурою [2, с. 210]. Стадія розгляду проекту нормативно-правового акта допускає можливість направлення його на правову експертизу. Відповідно до п. 1 Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 № 731 [3], проведення правової експертизи нормативно-правового акта на відповідність його Конституції й законодавству України, Конвенції та протоколом до неї, практиці Європейського суду, міжнародним договорам України та її зобов'язанням у сфері європейської інтеграції, праву ЄС (acquis ЄС) відбувається й під час державної реєстрації нормативно-правового акта. Легальної дефініції правової експертизи нормативно-правових актів в Україні не існує, а в юридичній літературі її поняття тлумачиться неоднозначно. Так, Т. Дідич правову експертизу розглядає як спеціальну аналітичну діяльність, що проводиться на різних етапах нормопроєктування й правотворчості спеціально уповноваженими суб'єктами, основним призначенням якої є надання об'єктивної оцінки ступеня відповідності проекту нормативно-правового акта чинному законодавству, компетенції правотворчого органу, формі юридичного документа, правилам юридичної техніки, вимогам структурної побудови нормативно-правового акта [4, с. 130]. В. Косович зводить правову експертизу до встановлення відповідності новостворюваного (і чинного) правового документа вимогам нормотворчої техніки [5, с. 273]. В. Бутенко вважає правову експертизу юридичних документів етапом правотворчого процесу, змістом якого є оцінювання уповноваженими суб'єктами проекту юридичного документа щодо ймовірності ефективного впливу його правових норм на суспільні відносини та досягнення відповідного соціального правового ефекту в разі його прийняття [6, с. 5]. Г. Рибікова наголошує, що правова експертиза нормативно-правових актів – це діяльність, яку здійснюють незалежні фахівці в галузі правознавства за метою оцінювання форми, цілей, завдань, предмета правового регулювання, змісту норм, порядку прийняття й набрання чинності нормативно-правовими актами, компетенції суб'єктів правотворчості щодо прийняття цих актів на предмет їх відповідності нормативно-правовим актам вищої юридичної сили, вимогам юридичної техніки, принципам права, результатом якої є обґрунтований експертний висновок відповідно до поставлених завдань [7, с. 147]. В. Юрчишин, аналізуючи ознаки правової експертизи, підкреслює, що вона є спеціальним дослідженням з певною метою; пов'язана із застосуванням і використанням правових знань; здійснюється відповідними суб'єктами – експертами; передбачає надання висновку; виконується за дорученням певних осіб; пов'язана з відповідями на поставлені питання; здійснюється відповідно до нормативно-закріплених процедур [8, с. 60]. Отже, назовці, часто отожднюючи поняття юридичної і правової експертизи, до завдань останньої зараховують дуже широке коло питань. На нашу думку, встановлення відповідності проекту нормативно-правового акта вимогам нормотворчої техніки є предметом внутрішньої юридичної експертизи, тоді як аналіз відповідності нормативно-правового акта міжнародно-правовим документам і нормам європейського права є змістом зовнішньої правової експертизи. Така експертиза на законодавчому рівні має бути

визнана обов'язковою для всіх суб'єктів нормотворчості й розглядатися як необхідний етап нормотворчого процесу.

Рафікувавши в 1997 р. Конвенцію та підписавши у 2014 р. Угоду про асоціацію з ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання гарантувати на своїй території реалізацію прав і свобод, передбачених Конвенцією, використовувати прецедентне право Європейського суду, узгоджувати національне законодавство з вимогами законодавства ЄС. Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (ст. 17) Конвенція і практика Європейського суду були визнані джерелом права в Україні [9]. Цим же Законом була запроваджена правова експертиза проектів нормативно-правових актів на відповідність Конвенції й практиці Європейського суду, яка покликана унеможливити застосування в Україні нормативно-правових актів, прийнятих із порушенням прав людини. Експертиза проектів нормативно-правових актів на предмет їх відповідності *acquis communautaire* здійснюється на підставі Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС [10]. Згідно з Програмою, елементом адаптації законодавства є перевірка проектів законів України та інших нормативно-правових актів на їх відповідність *acquis communautaire* з метою недопущення прийняття актів, які суперечать *acquis ЄС* (п. 3). Угода про асоціацію з ЄС вимагає імплементації у правову систему України низки законодавчих актів Євросоюзу (у Додатках до Угоди міститься перелік із понад 350 актів Євросоюзу, що підлягають запровадженню в Україні, з чітко визначеними строками їх прийняття [11]). Виконання цієї вимоги пов'язане з необхідністю наближення вітчизняного законодавства до європейських правових стандартів, що забезпечується в процесі експертизи нормативно-правових актів на предмет їх відповідності нормам і принципам європейського права.

Пункт 3 ст. 19 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» встановлює, що орган представництва здійснює постійну та з розумною періодичністю перевірку чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенції й практиці Європейського суду передусім у сферах, що стосуються діяльності правоохоронних органів, кримінального провадження, позбавлення свободи. Протягом 2015 р. таку експертизу пройшли 3 278 нормативно-правових актів. Законодавець не вказує конкретної періодичності, з якою повинна здійснюватися вищезазначена експертиза нормативно-правових актів, і не передбачає відповідальності за її непроведення. Пункт 5 ст. 19 Закону тільки зобов'язує міністерства та інші центральні органи виконавчої влади забезпечувати систематичний контроль за додержанням у рамках відомчого підпорядкування адміністративної практики, що відповідає Конвенції та практиці Європейського суду.

На виконання приписів Закону Наказом Міністерства юстиції України від 15.08.2006 затверджено Методичні рекомендації щодо здійснення експертизи нормативно-правових актів (їх проектів) на предмет відповідності Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [12]. Згідно з установленим ними порядком, правова експертиза здійснюється у два етапи: 1) перевірка на предмет регулювання, тобто чи стосується проект прав і свобод, гарантованих Конвенцією; 2) перевірка на відповідність положенням Конвенції та практиці Європейського суду, яка здійснюється шляхом установаження того, чи вміщує проект нормативного акта положення, які можуть призвести до порушення норм Конвенції. Варто зазначити, що в суб'єктів нормотворчості труднощі виникають уже на першому етапі проведення експертизи, оскільки перед поданням проекту акта на правову експертизу чи акта центральних органів виконавчої влади на державну реєстрацію суб'єкт нормотворчості має самостійно визначити, чи підлягає проект акта експертизі чи ні, отримати

в разі необхідності відповідний висновок. Для полегшення цієї роботи Міністерством юстиції України розроблено Тематичний покажчик до Конвенції, який є результатом опрацювання великої кількості базових рішень Європейського суду. Тематичний покажчик містить ключові поняття, за якими можна ідентифікувати належність акта до сфери правового регулювання Конвенції. Наприклад, він конкретизує, що регулятивним впливом ст. 10 Конвенції (свобода вираження поглядів) охоплюються такі питання, як отримання інформації, захист суспільної моралі, інформація про публічні особистості, конфіденційна (таємна) інформація, джерела інформації, державне регулювання у сфері інформації тощо. Жодне з 27 питань, перелічених у Тематичному покажчику, прямо не закріплено Конвенцією, а виводиться зі змісту рішень Європейського суду, узагальнених Міністерством юстиції України. Такий підхід сприяє кращому розумінню розробниками проектів нормативно-правових актів природи й сутності Конвенції та практики Європейського суду. За результатами експертизи приймається одне з таких рішень: а) проект нормативно-правового акта відповідає Конвенції та практиці Європейського суду; б) проект нормативно-правового акта не відповідає Конвенції та практиці Європейського суду; в) проект нормативно-правового акта за предметом правового регулювання не стосується Конвенції та практики Європейського суду.

Наслідком непроведення експертизи щодо відповідності проекту акта Конвенції та практиці Європейського суду може стати констатація Європейським судом порушення Україною прав, гарантованих Конвенцією. Сьогодні Європейським судом у декількох рішеннях, винесених щодо України, прямо визначено, що порушення прав, гарантованих Конвенцією, спричинені саме недоліками у чинному законодавстві. Європейський суд не встановлює конкретних строків для зміни національного законодавства, але держава якнайшвидше має виправити наявні порушення, оскільки процес виконання Україною рішень Європейського суду знаходиться на постійному контролі в Комітеті Міністрів Ради Європи. Так, з метою вирішення проблеми, встановленої в рішенні по справі «Заїченко проти України» (недосконалість законодавства про проведення психіатричних експертиз в адміністративних справах), за ініціативою Урядового уповноваженого у справах Європейського суду, представників Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства юстиції України запропоновано зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також до нормативно-правових актів МОЗ України щодо проведення психіатричної експертизи з метою забезпечення їх відповідності положенням Конвенції та практиці Європейського суду.

Оцінку відповідності всіх законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції здійснює Комітет Верховної Ради України з питань європейської інтеграції (ст. 93 Регламенту Верховної Ради України) [13]. На практиці виконати цю норму Регламенту дуже важко, оскільки кількість законопроектів, поданих на розгляд, уже перевищила 2 000. Тому за ініціативою Комітету було створено групу незалежних експертів, які надаватимуть висновки щодо відповідності законопроектів зобов'язанням України за Угодою про асоціацію, праву ЄС та іншим міжнародним договорам України. Розроблено також Методичні рекомендації з наближення законодавства України до права ЄС, а до парламенту внесено відповідний законопроект щодо вдосконалення цього механізму. Варто відзначити, що, незважаючи на обов'язковість здійснення експертизи, висновки Комітету не завжди враховуються під час подальшого розгляду законопроекту. Досить популярною є практика використання Верховною Радою України скороченої процедури розгляду законопроектів, яка дозволена ст. 101 Регламенту Верховної Ради. У цьому випадку законотворці користу-

ються правом Президента чи Верховної Ради України визначити законопроект як невідкладний, що унеможливило проведення всебічної та якісної експертизи.

Щодо актів Президента України, то, відповідно до затвердженого Указом Президента України від 15.11.2006 (зі змінами від 27.03.2008) Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України [14], до проектів указів, що за предметом правового регулювання належать до сфер, правовідносини в яких регулюються правом ЄС, додається експертний висновок Міністерства юстиції України щодо відповідності проекту *acquis communautaire*.

Регламент Кабінету Міністрів України передбачає, що Міністерство юстиції під час проведення правової експертизи перевіряє проект акта Кабінету Міністрів на відповідність Конституції України, актам законодавства й чинним міжнародним договорам України, стандартам Ради Європи у сфері демократії, верховенства права та прав людини, зокрема положенням Конвенції, з урахуванням практики Європейського суду, принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (гендерно-правова експертиза) [15]. Секретаріат Кабінету Міністрів проводить експертизу відповідності проекту акта зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції, у тому числі міжнародно-правовим, і праву ЄС (*acquis ЄС*). Під час опрацювання проекту акта Кабінету Міністрів розробник: 1) визначає джерела права ЄС (*acquis ЄС*), які регулюють правовідносини, аналогічні тим, що планується врегулювати проектом акта; наявність зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, у тому числі міжнародно-правових, щодо предмета правового регулювання проекту акта; наявність програмних документів у сфері європейської інтеграції з предмета, що регулюється проектом акта; 2) проводить порівняльний і/або порівняльно-правовий аналіз; 3) наводить обґрунтування в разі невідповідності проекту акта праву ЄС (*acquis ЄС*), міжнародним домовленостям у сфері європейської інтеграції, передбачає строк його дії. Готуючи таблицю відповідності, розробник указує, що національний акт відповідає, не суперечить, частково відповідає або не відповідає законодавству ЄС. У довідці, якою оформлюється експертиза, пропонуються подальші заходи для належного наближення законодавства (необхідні проекти законів, підзаконних актів, методичних настанов тощо); відображаються результати економічного, соціального й політичного аналізу реалізації акта, а також у разі потреби обґрунтування обраних шляхів удосконалення положень акта законодавства ЄС. Під час проведення експертизи проектів нормативно-правових актів на відповідність праву ЄС необхідно враховувати специфіку європейської правової системи та, зокрема, джерел європейського права. При цьому необхідно звертати увагу не лише на писане право ЄС, а й на практику Суду ЄС; виділяти обов'язкові й факультативні норми актів ЄС; поряд з основним проектом готувати проекти підзаконних нормативних актів [16, с. 77].

Організаційне, експертно-аналітичне та інформаційне забезпечення опрацювання проекту акта Кабінету Міністрів на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції, у тому числі міжнародно-правовим, і праву ЄС (*acquis ЄС*) здійснюється Урядовим офісом з питань європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України. [17]. Безперечно, поява такої установи – прогресивний крок, проте основним завданням офісу є моніторинг загальної ситуації, виконання переважно координуючих функцій. Офіс не розробляє проектів нормативно-правових актів, не має права подання їх на розгляд Кабінету Міністрів, не веде переговорів із європейською стороною на вищих рівнях, не має права давати доручення іншим органам державної влади. Інституційний механізм установлення відповідності нормативно-правових актів зобов'язанням держави у сфері євроінтеграції потребує

вдосконалення. Тому заслуговують на підтримку пропозиції вчених уточнити на законодавчому рівні повноваження Верховної Ради України – щодо аналізу законопроектів на відповідність цілям і завданням Угоди про асоціацію та актам права ЄС; Президента України – щодо участі в роботі двосторонніх органів Асоціації (насамперед саміту) й імплементації їхніх рішень, експертизи проектів актів Президента на відповідність зобов'язанням за Угодою та праву ЄС; Кабінету Міністрів України – щодо функцій стосовно координації євроінтеграційної політики як частини внутрішньої політики, а також питання фінансового, інформаційного та кадрового забезпечення імплементації Угоди про асоціацію [18, с. 19].

На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що інститут правової експертизи нормативно-

правових актів має важливе значення для покращення якості системи законодавства, прискорення її адаптації до законодавства ЄС, запобігання порушенням основоположних прав і свобод людини та громадянина. Для забезпечення дієвості правової експертизи необхідно запровадити низку заходів, а саме: закріпити (наприклад, у Законі України «Про правову експертизу нормативно-правових актів») однакову для всіх суб'єктів нормотворчості процедуру проведення правової експертизи з чітким визначенням її періодичності; доповнити перелік об'єктів правової експертизи нормативно-правовими актами місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування; встановити юридичну відповідальність за неподання проекту нормативно-правового акта на правову експертизу або неврахування розробниками проекту її висновків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 21 березня 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75. – Т. 1. – Ст. 2125.
2. Теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / за ред. О.В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 368 с.
3. Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 № 731 // ЗП України. – 1993. – № 1–2. – Ст. 28.
4. Дідич Т.О. Нормопроекування: питання теорії та методології / Т.О. Дідич. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2010. – 160 с.
5. Косович В.М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.М. Косович. – Львів, 2015. – 488 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.lnu.edu.ua/>.
6. Бутенко В.О. Феноменологічні, методологічні та практичні основи правової експертизи юридичних документів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.О. Бутенко. – К., 2011. – 20 с.
7. Рибікова Г.В. Поняття та ознаки правової експертизи нормативно-правових актів / Г.В. Рибікова // Молодий вчений. – 2015. – № 4 (19). – Частина 2. – с. 144–148.
8. Юрчишин В.Д. Поняття та основні ознаки правової експертизи проектів нормативно-правових актів / В.Д. Юрчишин // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 57–63.
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>.
10. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21.11.2002 № 228-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/228-15>.
11. Додатки до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
12. Методичні рекомендації щодо здійснення експертизи нормативно-правових актів (їх проектів) на предмет відповідності Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Наказ Міністерства юстиції України від 15.08.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0003323-06>.
13. Про регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 14–15, 16–17. – Ст. 133.
14. Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України : Указ Президента України від 15.11.2006 № 970/2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/970/2006>.
15. Регламент Кабінету Міністрів України, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 № 950 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 09.11.2011 № 1156) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/>.
16. Кравчук І. Контроль правотворчого процесу з метою адаптації права України до права ЄС / І. Кравчук // Право України: респ. юрид. журнал. – 2005. – № 4. – С. 75–77.
17. Про Урядовий офіс з питань європейської інтеграції : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.2014 № 346 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/>.
18. Інституційне та правове забезпечення європейської інтеграції України: виклики та завдання / [Р. Петров, О. Головка-Гавришева, М. Кузьо, Д. Черніков]; Фонд ім. Фрідріха Еберта, Представництво в Україні, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/europrav2015.pdf>.